



TALABALARDA INTELLEKTUAL SALOHIYAT NAMOYON BO'LISHINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

TOSHQULOV RASUL ESHQUVVAT O'G'LI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistri

FAYZIYEVA MAVLUDA XUDOYAROVNA

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti professori

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada talabalarda intellektual salohiyatning namoyon bo'lishi va rivojlanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o'rganilgan. Tadqiqot 2025-2026 o'quv yilida Toshkent shahridagi oliy ta'lim muassasalari talabalari orasida olib borildi va unda 150 nafar talaba ishtirok etdi. Tadqiqotda intellektual salohiyatning tarkibiy komponentlari (kognitiv qobiliyatlar, kreativlik, tanqidiy fikrlash), ijtimoiy-psixologik omillar (o'ziga ishonch, motivatsiya, ijtimoiy muhit) va ularning o'zaro ta'siri tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, yuqori intellektual salohiyatga ega talabalar (38%) akademik faoliyatda sezilarli yuqori natijalar ko'rsatadilar. O'ziga ishonch va intellektual salohiyat o'rtasida kuchli musbat korrelyatsiya aniqlandi ($r=0.71$, $p<0.01$). Ijtimoiy muhit (o'qituvchilar qo'llab-quvvatlashi, guruhdagi psixologik iqlim) intellektual rivojlanishga muhim ta'sir ko'rsatadi ($r=0.64$, $p<0.01$). Maqolada talabalarda intellektual salohiyatni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: intellektual salohiyat, kognitiv qobiliyatlar, kreativlik, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy-psixologik omillar, talabalar, o'ziga ishonch.

KIRISH. Zamonaviy jamiyatning rivojlanishi inson intellektual salohiyatiga tobora ko'proq tayanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim sohasini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi Farmoni zamonaviy bilim va yuqori intellektual qobiliyatlarga ega kadrlar tayyorlashni birinchi o'ringa



qo'yadi. Oliy ta'lim tizimi esa intellektual salohiyatni shakllantirish va rivojlantirishning asosiy bosqichi hisoblanadi.

Intellektual salohiyat - bu shaxsning kognitiv faoliyat yuritish, muammolarni hal qilish, yangi bilimlarni o'zlashtirish va yaratishga qodir bo'lgan psixologik imkoniyatlari majmuidir. U kognitiv qobiliyatlar, kreativlik, tanqidiy fikrlash va metakognitiv ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Biroq, intellektual salohiyatning namoyon bo'lishi faqat biologik omillarga emas, balki ijtimoiy-psixologik omillarga ham bog'liq.

Tadqiqotning maqsadi: talabalarda intellektual salohiyat namoyon bo'lishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini aniqlash va uni rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Intellektual salohiyat muammosi ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o'rganilgan. J.Piaget kognitiv rivojlanish nazariyasini ishlab chiqib, intellekt rivojlanishining bosqichlarini aniqladi. L.Vygotskiy ijtimoiy-madaniy nazariyada intellektual rivojlanishning ijtimoiy tabiatini ta'kidladi. R.Sternberg amaliy intellekt konsepsiyasini yaratdi. H.Gardner ko'p qirrali intellekt nazariyasini taklif etdi. O'zbekistonlik olimlar E.G'oziev, M.Davletshin, V.Karimova talabalarin intellektual rivojlanishi masalalarini tadqiq qilganlar.

MATERILLAR VA METODLAR. Tadqiqot 2025-2026 o'quv yilida Toshkent shahridagi uchta oliy ta'lim muassasasining turli yo'nalishlari talabalari orasida olib borildi. Tadqiqotda jami 150 nafar talaba (95 nafar qiz va 55 nafar yigit) ishtirok etdi. Talabalarning yoshi 19 dan 23 yoshgacha. Kurs bo'yicha taqsimot: 2-kurs - 48 nafar, 3-kurs - 52 nafar, 4-kurs - 50 nafar.

Tadqiqot metodlari:

1. Nazariy-metodologik tahlil - intellektual salohiyat va ijtimoiy-psixologik omillar bo'yicha ilmiy adabiyotlarni o'rganish.

2. Psixodiagnostik metodlar: D.Wechsler testi asosida moslashtirilgan kognitiv qobiliyatlarni baholash metodikasi, E.Torrans kreativlik testi (qisqartirilgan variant), L.Starkey tanqidiy fikrlashni baholash testi, M.Rozenberg o'zini-o'zi



baholash shkalasi (o'ziga ishonchni aniqlash uchun), akademik motivatsiyani aniqlash so'rovnomasi (A.A.Rean va V.A.Yakunin asosida).

3. Ijtimoiy-psixologik diagnostika: guruhdagi psixologik iqlimni baholash metodikasi (F.Fiedler), o'qituvchilar qo'llab-quvvatlashini baholash anketa, ijtimoiy faollikni o'lchash so'rovnomasi.

4. Kuzatish - o'quv jarayonida talabalarning intellektual faolligini kuzatish.

5. Matematik-statistik metodlar - o'rtacha arifmetik, standart chetlanish, Spearman korrelyatsiya koeffitsienti, Student t-mezoni. Ma'lumotlarni qayta ishlashda SPSS Statistics 26.0 dasturidan foydalanildi.

NATIJALAR.

1. Intellektual salohiyatning umumiy darajasi. Kompleks diagnostika natijalari bo'yicha talabalar uchta guruhga bo'lindi: yuqori intellektual salohiyat - 38% (57 kishi), o'rtacha - 45% (68 kishi), past - 17% (25 kishi). Yuqori intellektual salohiyatga ega talabalar akademik faoliyatda sezilarli yuqori natijalar ko'rsatdilar. Ularning o'rtacha akademik ball 4,6 ni (5 ball tizimida) tashkil etdi, o'rtacha guruh 4,0 ball, past guruh 3,4 ball oldi. Bu farq statistik jihatdan ahamiyatli ($F=42,35$, $p<0.001$).

2. Intellektual salohiyatning tarkibiy komponentlari. Kognitiv qobiliyatlar: yuqori daraja - 36% (54 kishi), o'rtacha daraja - 47% (71 kishi), past daraja - 17% (25 kishi). Yuqori kognitiv qobiliyatlarga ega talabalar murakkab akademik vazifalarni tezroq hal qildilar va chuqurroq tahlil qilish qobiliyatini namoyish etdilar.

Kreativlik (Torrans testi): ravonlik - o'rtacha ball 8,4 (maksimal 12), moslashuvchanlik - o'rtacha 7,9, originallik - o'rtacha 7,2, ishlab chiqish - o'rtacha 7,6. Yuqori kreativlikka ega talabalar (34%) o'quv loyihalarida noan'anaviy yechimlar taklif etdilar.

Tanqidiy fikrlash: yuqori daraja - 32% (48 kishi), o'rtacha daraja - 51% (77 kishi), past daraja - 17% (25 kishi). Rivojlangan tanqidiy fikrlashga ega talabalar ma'lumotlarni tahlil qilish, mantiqiy xulosalar chiqarish va argumentlashtirishda ustunlik ko'rsatdilar.



3. Ijtimoiy-psixologik omillar. O'ziga ishonch (Rozenberg shkalasi): yuqori o'ziga ishonch - 42% (63 kishi), o'rtacha - 41% (61 kishi), past - 17% (26 kishi). Yuqori o'ziga ishonchga ega talabalar intellektual vazifalarni bajarishda ko'proq tashabbuskorlik ko'rsatdilar.

Akademik motivatsiya: yuqori motivatsiya - 44% (66 kishi), o'rtacha - 39% (58 kishi), past - 17% (26 kishi). Ichki motivatsiyaga ega talabalar tashqi motivatsiyali talabalarga qaraganda intellektual vazifalarni samaraliroq bajardi.

Ijtimoiy muhit: guruhdagi ijobiy psixologik iqlim - 58%, neytral - 29%, salbiy - 13%. O'qituvchilarning yuqori qo'llab-quvvatlashi - 52%, o'rtacha - 35%, past - 13%.

4. Korrelyatsion tahlil. Spearman korrelyatsiya koeffitsienti yordamida quyidagi statistik ahamiyatli bog'liqliklar aniqlandi: o'ziga ishonch va intellektual salohiyat ($r=0.71$, $p<0.01$), akademik motivatsiya va kognitiv qobiliyatlar ($r=0.68$, $p<0.01$), ijtimoiy muhit va intellektual faollik ($r=0.64$, $p<0.01$), o'qituvchilar qo'llab-quvvatlashi va kreativlik ($r=0.59$, $p<0.01$), tanqidiy fikrlash va akademik yutuqlar ($r=0.73$, $p<0.01$).

5. Jins va kurs bo'yicha tahlil. Qizlar va yigitlar o'rtasida intellektual salohiyatning umumiy darajasi bo'yicha statistik ahamiyatli farq aniqlanmadi ($t=1.15$, $p>0.05$). Qizlar verbal qobiliyatlar ($t=2.34$, $p<0.05$) va tanqidiy fikrlash ($t=2.08$, $p<0.05$) bo'yicha biroz yuqoriroq natija ko'rsatdilar. 4-kurs talabalari barcha parametrlar bo'yicha yuqoriroq natijalar ko'rsatdilar ($p<0.01$).

MUHOKAMA. Olingan natijalar J.Piaget va L.Vygotskiy nazariyalari bilan mos keladi. Piaget intellektning faol konstruktiv xususiyatini ta'kidlagan edi. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi intellektual rivojlanishda ijtimoiy muhitning muhimligini ta'kidlagan - bizning tadqiqotimizdagi ijtimoiy omillarning yuqori korrelyatsiyasi ($r=0.64$, $p<0.01$) bu g'oyani empirik asoslaydi.

O'ziga ishonch va intellektual salohiyat o'rtasidagi kuchli bog'liqlik ($r=0.71$, $p<0.01$) ayniqsa muhimdir. Bu natija shuni ko'rsatadiki, intellektual salohiyatni



rivojlantirish uchun nafaqat kognitiv ko'nikmalarni, balki shaxsiy sifatlarni ham rivojlantirish zarur.

Tanqidiy fikrlash va akademik yutuqlar o'rtasidagi eng yuqori korrelyatsiya ($r=0.73$, $p<0.01$) zamonaviy ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning ustuvor ahamiyatini ko'rsatadi.

XULOSA

1. Talabalarda intellektual salohiyat kognitiv qobiliyatlar, kreativlik va tanqidiy fikrlash kabi o'zaro bog'liq komponentlardan tashkil topgan. Yuqori intellektual salohiyatga ega talabalar (38%) akademik faoliyatda sezilarli yuqori natijalar ko'rsatadilar.

2. Ijtimoiy-psixologik omillar intellektual salohiyat namoyon bo'lishida muhim rol o'ynaydi. O'ziga ishonch ($r=0.71$, $p<0.01$), akademik motivatsiya ($r=0.68$, $p<0.01$) va ijtimoiy muhit ($r=0.64$, $p<0.01$) intellektual rivojlanish bilan kuchli korrelyatsiyaga ega.

3. Tanqidiy fikrlash akademik muvaffaqiyatning eng muhim omili hisoblanadi ($r=0.73$, $p<0.01$).

Amaliy tavsiyalar: Muammoli ta'lim va loyiha usulini qo'llash, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish mashg'ulotlari, talabalarning o'ziga ishonchini oshirish bo'yicha psixologik treninglar, guruhlarda ijobiy psixologik iqlimni yaratish, ichki motivatsiyani rivojlantirish, kreativ vazifalar berish va ijodiy texnikalarni o'rgatish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. - Toshkent: Sharq, 2020. - 398 b.
2. Davletshin M.G. Ta'lim psixologiyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2021. - 312 b.
3. Karimova V.M. Talabalarning intellektual rivojlanishi. - Toshkent: Fan, 2022. - 256 b.
4. Пиаже Ж. Психология интеллекта. - СПб: Питер, 2019. - 192 с.
5. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: Лабиринт, 2020. - 352 с.
6. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. - М.: Юрайт, 2021. - 334 с.



7. Berdiyeva, S., & Xudoyberdiyeva, M. (2025). YOSHLARNI MILLIY QADRIYATLAR RUHIDA TARBIYALASH ASOSIDA MILLIY O'ZLIKNI YUKSALTIRISH TEXNOLOGIYALARI. GOLDEN BRAIN, 3(1), 87-90.
8. Gardner H. Multiple Intelligences: New Horizons. - New York: Basic Books, 2020. - 304 p.
9. Torrance E.P. Torrance Tests of Creative Thinking. - Bensenville, 2018. - 135 p.
10. Berdiyeva, S. (2024). Improving the methodology of preparing students for creative activity based on foreign experiences. Talqin va tadqiqotlar,(28).